

Ключевые слова: принцип наглядности, наглядность, наглядные средства обучения, средства наглядности, современные средства наглядности.

A.A. ROMANIUK. SALES PRIMARY SCHOOL TEACHERS PRINCIPLE OF VISIBILITY IN THE EDUCATION PROCESS ELEMENTARY SCHOOL

Visibility is a necessary and logical way educational process at all stages of education. The article deals with the essence of the principle of visibility and ways of its implementation in the educational process of primary school. Characterized didactic requirements for the use of visual aids in the educational process.

Key words: the principle of visibility, visibility, visual learning tools, visuals, modern clarity.

Рекомендовано до друку.

Д-р. пед. наук, проф. Г.П. Коваль.

Одержано редакцією 10.05.2017 р.

УДК: 373. 3: 37. 091. 212 - 047. 22

Ю.І. АРТЕМОВА

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ ПЕРИФРАЗУВАННЮ ЯК ЗАСОБУ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ

У статті розглядається питання про розвиток мовлення учнів за допомогою навчання перифразуванню. Окреслюються сучасні вимоги до вивчення української мови. Вивчення перифрази відповідає цим вимогам, адже в структурі освіти одним із головних завдань постає формування і вдосконалення основних методичних принципів для навчання створювати і трансформувати власне висловлювання. З цієї точки зору проблема розвитку комунікативної компетенції учнів стає особливо актуальною. Сьогодні велика увага приділяється оволодінню різними видами мовленнєвої діяльності і основами виразного мовлення, здатністю працювати з усіма типами текстів і інтерпретувати отриману інформацію. Ключовими завданнями для розвитку в школярів правильного вміння використовувати мову в конкретних комунікативних ситуаціях є навчання їх перифразуванню.

Ключові слова: перифраза, перифразування, метод, образний вираз, комунікативна компетенція, розвиток мовлення.

У нинішніх умовах перетворення соціально-політичних, економічних, культурних і суспільних відносин потрібно значно модернізувати зміст і структуру загальної освіти відповідно до вимог суспільства і держави до рівня підготовки конкурентоспроможних випускників. Перегляд традиційної парадигми в загальній системі освіти обумовлений об'єктивною потребою суспільства в особистості, яка усвідомлює і практично реалізує своє покликання і призначення в різних видах і сферах соціальної практики.

Сучасні загальні навчальні заклади України з кожним роком удосконалюють компетентнісно-орієнтований підхід до навчання, що виступає визначальним життєвим ресурсом в досягненні учнем життєвого благополуччя і конкурентоспроможності. Цьому значною мірою сприяє перехід до особистісно орієнтованої парадигми загальної освіти, що забезпечує створення умов для найбільш повноцінного соціального розвитку особистості майбутнього фахівця як суб'єкта соціальних відносин і професійної діяльності.

Різномірно розвинена особистість, готова до процесу навчання і самонавчання, креативна і критично мисляча – ось мета шкільного освіти. Але досягти цієї мети можливо, тільки якщо гармонійно поєднати вивчення теоретичних положень і навчання практичним умінням та навичкам у контексті розвитку найважливіших компетенцій. «Результатом такого процесу є формування загальної компетентності людини, що є сукупністю ключових компетентностей, інтегрованою характеристикою особистості, яка має сформуватися в процесі навчання й містити знання, уміння, ставлення, досвід діяльності та особистісні поведінкові моделі [5, 3]». І все це спрямоване на ґрунтовне вивчення рідної мови, що створює великі можливості для розвитку мислення і мовлення учнів та формування їх комунікативної компетенції. Варто здійснювати навчання рідної мови так, щоб, спираючись на лінгвістичні знання, учні розвивали свої мовленнєві вміння і навички. Це традиційний підхід до розв'язання нових методичних проблем. В даному випадку йдеться не лише про нові підходи до навчання мови (комунікативно-діяльнісний, функціонально-стилістичний, проблемний, етно-педагогічний, українознавчий), а й удосконалення самої лінгводидактики як науки, що викликала до життя нові поняття, нові терміни, які потребують осмислення усім загалом учителів.

Уміння говорити – одне з основних комунікативних умінь. Психологи (І. Зимня, О. Леонтьєв, Н. Менчинська та ін.) відзначають, що «формуванню цього вміння сприяє наявність певних здібностей – вербальна пам'ять, розвинені до автоматизму механізми миттєвого відбору потрібних мовних засобів, комунікабельність тощо» [4, 212]. Тому на уроках української мови вдосконалення цих здібностей стає провідним напрямом діяльності вчителя-словесника. Проблема комунікативної компетенції особистості є дуже актуальною в наш час. Дослідження цієї проблеми представлено у працях таких лінгводидактів, як А. Богуш, М. Вашуленка, О. Горюшкіна, І. Гудзик, Д. Ізаренкова, С. Караман, Т. Ладиженська, Л. Мацько, А. Нікітіна, Є. Пассов, М. Пентилюк, О. Семенов, Т. Симоненко, Г. Шелехова.

Важливим у контексті формування комунікативної компетенції постає розвиток в учнів творчих здібностей та підготовка до творчої діяльності впродовж подальшого життя. У процесі такої підготовки важливе місце займає саме розвиток креативного мислення та мовлення учнів під час комунікативного процесу. Розвиток креативної

функції мовлення є одним з першочергових факторів успішного навчання дитини в школі, а також подальшого життя у соціумі. Важливим є стимулювання учнів до творчого мислення саме при отриманні нової інформації та її трансформованні. Формувати в учнів вміння трансформувати отриману інформацію за допомогою творчого мислення варто шляхом навчання перифразування.

Мета статті – на основі комунікативно-діяльнісного підходу в контексті особистісно-зорієнтованого навчання обґрунтувати важливість дослідження перифразування, окреслити методичні основи навчання перифразування та його значення для ефективного розвитку комунікативної компетентності учнів основної школи. У цьому контексті важливим є формування всесторонньо розвиненої й соціально активної особистості, що володіє засобами самовираження мови, що можливо досягти лише дібравши відповідні методичні прийоми під час навчання; актуальними тенденціями в розвитку психолінгвістики, соціолінгвістики та лінгводидактики, що стосуються проблем формування комунікативної компетенції учнів, а саме розвитку вміння обирати адекватні мовні засоби відповідно до мовленнєвої ситуації, в зв'язку з чим проблеми навчання породження висловлювання, перифразування та інтерпретації початкового тексту опиняються сьогодні в центрі уваги вчених-методистів і вчителів-практиків.

Як відомо, однією з умов цілісності тексту або його відносно закінченої частини є багаторазове згадування того об'єкта, що є предметом уваги мовця. Найпростішим засобом повторного називання, який забезпечує змістовий зв'язок між реченнями, є лексичний повтор. Цей засіб міжфразного зв'язку вимагає до себе дуже великої уваги учителя, бо часто повторення одних і тих же слів свідчить про бідність лексичного запасу учня і кваліфікується як мовний недолік. Проте однозначний підхід до повторення слів був би неправильним. Інколи повтор та вторинне найменування ти чи інших об'єктів просто необхідний. Учителеві не потрібно взагалі забороняти повторення (без нього не можна організувати текст), а варто навчити розумно використовувати лексичний повтор поряд з іншими засобами міжфразного зв'язку. Недоліком є тільки немотивований повтор, зумовлений лексичною бідністю мовця. Щоб уникнути таких недоліків, треба знаходити слова, здатні виступати семантичними еквівалентами назв. «Засобом лексичного повтору у ролі засобу міжфразового зв'язку виступають синоніми раніше вжитих слів. Виконуючи ту ж функцію, що і повтор, синоніми разом з тим збагачують і урізноманітнюють висловлювання» [7, 37]. Важливу роль для збагачення словникового запасу учнів та для запобігання повторення слів виконують і загальномовні перифрази: живі сейсмографи (тварини, що завбачають зміни у корі планети); урожай голубих полів (риба); крилата піхота (десантники) та ін. та постають як засіб вторинної номінації об'єктів. Вживання перифраз під час мовлення значно урізноманітнює його та дає можливість оригінально сформулювати думку, уникаючи повторів. Перифразування неабияк збагачує мовлення та робить його яскравим, образним, динамічним та креативним. Розвинуте вміння використовувати перифрази залежить від рівня володіння мовою, розвитку комунікативної компетенції та глибини знання учнями словникового складу як літературної, так і розмовної мови.

Найбільш розгорнуте уявлення про співвідношення здібностей індивіда і його комунікативної компетенції представлено в роботах Ю.Д. Апресяна: «Третя важлива особливість вільного володіння мовою проявляється в гнучкості, або, точніше, в перифрастичній здатності мовця, тобто в умінні висловлювати думку багатьма різними способами, залишаючи незмінним її зміст» [1, 3]. Спираючись на цю теорію, можна зробити висновок, що сформованість комунікативної компетенції індивіда залежить від його вміння використовувати перифрази. Для формування в учнів так званої «перифрастичної здатності» (за Ю.Д. Апресяном) необхідно окреслити методичні основи даного навчання в контексті розвитку комунікативної компетенції учнів. Успіх процесу навчання обумовлений формуванням у школярів вміння перетворювати отриману інформацію в знання. Цей дидактичний принцип дозволяє побачити перспективи використання теорії розвиваючого навчання і технології діяльнісного підходу до вивчення мови. «Розвиток мовлення, здатного виразити емоційне ставлення до того, про що йде мова, та вплинути на когось, свідомо користуючись виразними засобами, вимагає великої культури. Над розвитком такої виразної мови, в якій емоційність проривається, а виражається у відповідності зі свідомими намірами говорити чи пише, потрібна ретельна робота» [6, 97].

Психолінгвістика звертає увагу на те, що всі знання про світ існують у свідомості людини не у вигляді слів, а у вигляді образів, що співвідносять з реальністю, тому нова інформація може бути засвоєна тільки за умови створення для неї відповідного засобу. Такий образ може виникнути виключно в процесі практичної роботи з даним явищем, заснованої як на репродуктивних, так і продуктивних діях. Це положення психолінгвістики підтверджує принцип єдності вивчення мови і навчання мови, прийнятий в методичній науці. Тому ефективне освоєння прийомів перифразування також має бути організовано на основі роботи з вивчення перифрази як мовного явища. Використовуючи принцип наступності, при виборі методики потрібно розглядати дослідження про формування комунікативної компетенції ще з рівня початкової освіти. Значна увага у такій роботі повинна приділятися освоєнню засобів художньої виразності мови і застосування їх у мовленні.

Мовлення учня завжди повинно визначатися метою, що стоїть перед автором висловлювання, і будуватися з урахуванням актуальності того чи іншого повідомлення. Адже психологічні механізми породження і сприйняття мови можуть бути різними в залежності від конкретної стратегії мовця та слухача. Саме свідомість регулює підбір мовних засобів для вираження власної думки, вона контролює використання кожного слова, що входить у висловлювання. «Думка, ще не оформлена словесно, все одно існує, адже вона спонукає людину до пошуку відповідного мовного матеріалу для свого коректного виразу» [6, 111]. Такий пошук може являти собою тривалий процес, скоротити який може здатність особи вільно оперувати синонімічними засобами різної структури, наприклад, такими, як перифрази.

Перифразування можна визначити як когнітивно-комунікативний процес, який відповідає за утворення нових зв'язків між явищами в свідомості мовця і забезпечує точність передачі думки співрозмовника або читача. Вибір тієї чи іншої номінації в мові людини визначається не поняттям лише синонімії, а тим, що різні явища

дійсності можуть бути описані неоднозначно і носій мови може встановити схожість між цими характеристиками на основі власного практичного досвіду. Таким чином, «феномен перифразування не може бути віднесений тільки до елементів мовної системи, але і входить в свідомість і мову людини, а самі перифрази співвідносяться з картиною світу і життєдіяльністю суб'єкта спілкування і є результатом осмислення різних зовнішніх фактів» [2, 272]. Нейролінгвістика звертає увагу на співвідношення слова і тих факторів, які впливають на його значення: ситуації, особливості пізнання носія мови, фонетичне оформлення. Методика навчання перифразуванню реалізує це положення в контексті свободи вибору особистості при створенні власного висловлювання. Значення слова об'єднує безліч відомостей, отриманих в результаті людської діяльності: в ньому «представлена перетворена і згорнута в матерії мови ідеальна форма існування предметного світу, його властивостей, зв'язків і відносин, розкритих сукупної суспільною практикою» [3, 140].

Під час навчання перифразуванню процес отримання конкретних навичок особою повинен відповідати її психологічному розвитку – це головний принцип методології. Тому важливо спиратися на наступні теоретичні положення: теорія розвитку асоціацій, заснована на вмінні виділяти актуальну інформацію в висловлюванні і знаходити відповідні ознаки в інших предметах. Метод вторинної номінації, що спирається на творчу діяльність учнів; методи інтерпретації; метод вдосконалення досвіду співпереживання тощо. Основним елементом пізнавального процесу психологія вважає асоціацію, виходячи з цього, можна зауважити, що художнє мислення відповідає за діяльність із визначення головних образів і створення ключових асоціацій, спочатку відзначаючи загальні ознаки подібності, а потім висловлюючи цю схожість через конкретні характеристики.

Розвиток комунікативної компетенції учнів передбачає формування вміння знаходити слово, відповідне уявному образу, емоційно-естетичний розвиток дозволяє не просто виділяти потрібну номінацію, але створювати виразне висловлювання. Засоби виразності мови сприймаються учнями таким способом: визначення подібності між двома предметами або фактами, перенесення ознак одного предмета на інший, а потім вираз тих почуттів, які виникли в процесі цих дій, формування власного ставлення до дійсності. Моделі розумової діяльності, пов'язаної з уявою, включають розвиток наступних елементів: навички синтезування (здатність об'єднати отримані в ході життєвої діяльності відомості в новому образі); навички комбінування (новий образ складається з фрагментів відомих людині явищ); здатність до акцентування (перебільшення деяких істотних рис: зменшення, збільшення, деформація); здатність до схематизації (спрощення, виняток будь-яких рис); навички типізації.

Отже при навчанні перифразуванню варто спиратися на методичні положення системно-діяльнісного, комунікативно-діяльнісного, когнітивно-комунікативного і особистісно-орієнтованого підходів в навчанні. Важливе місце у виборі методів навчання перифразуванню займає і метод спостереження учнів над мовою, адже він «сприяє глибокому усвідомленню ознак мовних явищ, привертає увагу учнів до окремих, на перший погляд розрізнених, ніяк не пов'язаних фактів мови, допомагає знайти потрібне явище, привчає аналізувати його, зіставляти з іншими і таким чином віднаходити потрібне» [4, 66]. Метод спостереження учнів над таким мовним явищем як перифраза допомагає вникнути в сутність перифразування, осмислити зв'язок між первинною та вторинною назвою об'єкта та зробити відповідні висновки. Виходячи з цього, методична система навчання перифразуванню включає в себе завдання, спрямовані на вдосконалення навчальних дій, підібраних таким чином, щоб забезпечувати розвиток комунікативної компетенції учнів, що володіють різними індивідуальними особливостями і мовотворчими здібностями. Комунікативно-діяльнісний підхід забезпечує розвиток здатності до самонавчання, до мовотворчості в процесі активної навчальної діяльності, спрямованої на вдосконалення комунікативних навичок учнів. Особистісно-орієнтований підхід до навчання української мови органічно пов'язаний з діяльнісним підходом і передбачає врахування досвіду і світогляду учнів, а також їх активне включення в навчальну діяльність, що закономірно реалізується в системі навчання перифразуванню, адже створення перифрастичного вираження передбачає розвиток мовотворчих здібностей учнів на основі їх мовної картини світу. Варто також опиратися на дидактичні принципи: науковості, доступності, перспективності, безперервності, системності, систематичності, моделювання, наочності; та на психологічні принципи: розвиваючого навчання, алгоритмізації, формування теоретичного мислення та на загальнометодичні принципи сучасної лінгводидактики: комунікативний, когнітивний і соціокультурний.

Отже, мовна освіта в Україні передбачає удосконалення технології навчального процесу, наближення його до вимог сучасного суспільства, що потребує високоосвічених громадян, які легко і вільно можуть спілкуватися між собою, утверджуючи статус української мови як рідної і державної. Досягти цього сучасна школа може за умов підвищення рівня навчання мови, розв'язання багатьох методичних проблем, пошуків нових підходів до навчання мови в школі. «Перифрастична здатність» знаходить практичне застосування не тільки в усному мовленні школярів чи в письмових висловлюваннях, створених ними в процесі навчання. Це здатність, яка необхідна і при подальшому соціальному та професійному розвитку особистості. Можна зробити висновок, що навчання виразно і правильно говорити школярів має будуватися на почутті впевненості учнів у власних знаннях про досліджуване мовне явище, послідовно здійснюватися на всіх етапах шкільного навчання і спиратися на особливості психічного розвитку особистості. Таким чином, при розробці методик і навчання перифразуванню варто опиратися на зіставленні даних лінгвістики і психології та розглядати особливості сприйняття художнього тексту і його елементів у свідомості учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика (Синонимические средства языка) / Ю.Д. Апресян. – М.: Языки русской культуры, 1995. – 220 с.
2. Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика / Л.М. Васильев. – М.: Высшая шк., 1990. – 176 с.

3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Академия, 2005. – 346 с.
4. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: посібник для студ. пед. університетів та інститутів / кол. авторів за ред. М.І. Пентилюк. – К.: Левіт, 2011. – 366 с.
5. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. Українська мова: 5-9 класи / уклад. Г.Т. Шелехова, Т.Д. Гнаткович, Н.Б. Коржова, В.І. Новосолова, М.І. Пентилюк, А.С. Пономаренко, К.В. Таранік-Ткачук. – К.: Вид. дім «Освіта», 2013.
6. Рубинштейн С.Л. Речь и общение. Функции речи. Развитие речи у детей / С.Л. Рубинштейн // Основы общей психологии. – М.: Педагогика, 1989. – Т.1. – 485 с.
7. Текстознавство: навчальний комплекс для студентів-філологів (спеціалістів та магістрів) вищих навчальних закладів / уклад. О.В. Дуденко. – [3-є вид., пер.]. – Умань: Вид.-поліграфічний центр «Візаві», 2015. – 109 с.

REFERENCES

1. Apresjan Ju.D. Leksicheskaia semantika (Sinonimicheskie sredstva jazyka) / Ju.D. Apresjan. – M.: Jazyki russkoj kul'tury, 1995. – 220 s.
2. Vasil'ev L.M. Sovremennaja lingvisticheskaia semantika / L.M. Vasil'ev. – M.: Vysshaja shk., 1990. – 176 s.
3. Leont'ev A.N. Dejatel'nost'. Soznanie. Lichnost' / A.N. Leont'ev. – M.: Akademija, 2005. – 346 s.
4. Prakty'kum z metody'ky' navchannja ukrajyns'koyi movy' v zagal'noosvitnix zakladax: modul'ny'j kurs : Posibny'k dlya studentiv ped. universy'tetiv ta insty'tutiv / kol. avtoriv za red. M.I. Penty'lyuk. – K.: Lenvit, 2011. – 366 s.
5. Programy' dlya zagal'noosvitnix navchal'ny'x zakladiv z ukrajyns'koyu movoyu navchannja. Ukrajyns'ka mova: 5-9 klasy' / uklad. G.T. Shelexova, T.D. Gnatkovy'ch, N.B. Korzhova, V.I. Novos'olova, M.I. Penty'lyuk, A.S. Ponomarenko, K.V. Taranik-Tkachuk. – K.: Vy'd. dim «Osvita», 2013.
6. Rubinshtejn S.L. Rech' i obshhenie. Funkcii rechi. Razvitie rechi u detej / S.L. Rubinshtejn // Osnovy obshhej psihologii. – M.: Pedagogika, 1989. – T.1. – 485 s.
7. Tekstoznavstvo: navchal'ny'j kompleks dlya studentiv-filologiv (specialistiv ta magistriv) vy'shny'x navchal'ny'x zakladiv / uklad. O.V. Dudenko. – [3-ye vy'd., pererobl.]. – Uman': Vy'davny'cho-poligrafichny'j centr «Vizavi», 2015. – 109 s.

Ю.И. АРТЕМОВА. МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ ПЕРИФРАЗированию КАК СРЕДСТВУ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ

В статье рассматривается вопрос развития речи учащихся с помощью обучения перифразированию. Определяются современные требования к изучению украинского языка. Изучение перифразы соответствует этим требованиям, ведь в структуре образования одной из главных задач становится формирования и совершенствования основных методических принципов для обучения создавать и трансформировать собственное выражение. С этой точки зрения проблема развития коммуникативной компетенции учащихся становится особенно актуальной. Сегодня большое внимание уделяется овладению различными видами речевой деятельности и основами выразительной речи, способностью работать со всеми типами текстов и интерпретировать полученную информацию. Ключевой задачей для развития у школьников правильное умение использовать язык в конкретных коммуникативных ситуациях является обучение их перифразированию.

Ключевые слова: перифраз, перифразирование, метод, образное выражение, коммуникативная компетенция, развитие речи.

Yu.I. ARTEMOVA. METHODOLOGICAL GROUNDS OF PARAPHRASING AS A MEANS OF DEVELOPMENT COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS

The article examines the discussing of the language development of students using teaching of paraphrasing. Outlines the requirements for modern Ukrainian language. Study of paraphrase meets these requirements, because in the structure of education there is one of the main challenges to formation and improvement of basic methodological principles for teaching to create and transform their own expression. From this point of view the problem of students' communicative competence becomes particularly relevant. Today focuses on mastering different types of speech activity and the foundations of expressive speech, ability to work with all types of texts and interpret the information. Teaching students of paraphrasing is the main task for the development of ability of students to use the correct speech in specific communicative situations.

Key words: paraphrase, paraphrasing, method, figurative expression, communicative competence, language development.

Рекомендовано до друку.

Д-р. пед. наук, проф. С.А. Литвиненко.

Одержано редакцією 25.05.2017 р.